

Betydningen av familieforhold

En stor del av jødene i Norge var trolig godt integrert i det norske samfunnet før aksjonene høsten 1942. Samtidig sto familien sterkt som samlende faktor for å opprettholde en jødisk identitet og et jødisk samhold. Tradisjonen med å gifte seg innen det jødiske miljøet sto f.eks. fortsatt sterkt gjennom mellomkrigstida. Resultatet var at da aksjonene ble iverksatt, var store deler av det jødiske miljøet i Norge knyttet sammen med sterke familieband. Jødene i Norge utgjorde bare drøyt 2000 personer, og mange av disse tilhørte familier som langt på vei utgjorde et sammenhengende lappeteppe med familieknytninger i forskjellige retninger.

Det å være godt integrert i det norske samfunnet med kontakter i ulike miljø, var trolig av betydning for mulighetene til å unnsnippe høsten 1942. Samtidig er det mulig at også det indre samholdet og solide familieforhold i det jødiske miljøet var av betydning ved at familiemedlemmer stilte opp for hverandre. En del av jødene i Norge hadde dessuten foreldre eller besteforeldre som var kommet til landet på grunn av jødeforfølgelser i sine opprinnelige hjemland. Mange var derfor også antakelig mentalt forberedt da aksjonene ble iverksatt.

I mange jødiske familier var trolig mulige aksjoner og hva de kunne gjøre for å slippe unna, aktuelle samtaletema i månedene før aksjonene fra høsten 1942. Vi vet nå lite om i hvilken grad også innleggelse i sykehus ble ansett som aktuelt i en fluktpplan, men det er mulig å undersøke mønstre i innleggelser som faktisk fant sted i forhold til familieforhold.

Det er allerede presentert enkelthistorier der det forekom flere sykehusinnleggelser innen visse familier. Innen familien Claes har vi f.eks. sett at brødrene Harald og Alexander fulgte samme rute med først å bli innlagt ved Psykiatrisk avdeling ved Ullevål sykehus før de begge ble overført til Gaustad sykehus. Det er uklart om dette var planlagt, men det er uansett påfallende. Dette styrkes også ved at en tredje bror, Jacob Claes, den 26.10.1942 var blitt innlagt ved en annen avdeling på Ullevål sykehus og

i midten av desember rømte fra sykehuset og kom seg til Sverige.²⁸⁷ Alexander Claes hadde også ei datter som på denne tida lå i sykehus. Det var Ida Iris Claes (1930–1942) som lå på Ullevål sykehus. Hun var trolig innlagt av medisinske grunner. Det kan tenkes at hennes innleggelse førte til at familien knyttet kontakter med helsepersonell og at de kanskje nyttet disse kontaktene ved innleggelser høsten 1942. Det gikk for øvrig dårlig, ikke bare for Alexander Claes, men også for hans datter, som også ble hentet ut fra sykehuset og deportert.

Her var det altså flere brødre som ble innlagt i sykehus høsten 1942. Denne familiens historie har også visse likhetstrekk med hendelsene familien Jaschzik gjennomgikk på samme tid.

Hanna, Betty og Cecilie Jaschzik

Den 29. september 1942 ble den jødiske kvinne Hanna Jaschzik (1882–1962) innlagt ved Lovisenberg sykehus i Oslo.²⁸⁸ Tre uker senere, den 21. oktober, ble Hannas datter, Betty Jaschzik (1913–1995), innlagt ved det samme sykehuset. Noen dager senere, den 30. oktober, ble så også Bettys tvillingsøster, Cecilie Jaschzik (1913–), innlagt i Lovisenberg sykehus.

Hanna Jaschzik var altså blitt innlagt på Lovisenberg nesten en måned før den første omfattende aksjonen mot jødene ble iverksatt. Dette kunne tale for at hennes innleggelse skyldes virkelig sykdom og ikke inngikk som ledd i forsøk på å unngå å bli tatt. Her er det imidlertid verdt å merke seg at Hannas sønn, Leon (1911–1979), som i 1939 hadde byttet etternavn til Jarner, var flyktet til Sverige allerede den 23. september 1942. Som bakgrunn for sin flukt opplyste han i avhør etter ankomsten til Sverige at: *«Jeg har hittil ikke direkte vært utsatt for noen forfølgelse. Men der gikk temmelig solide rykter om at det skulle settes i gang en større jødeforfølgelse og enkelte handlinger viste tydelig at spørsmålet var aktuelt. Mandag den 21. ds. ble de siste eiendommer tilhørende jøder beslaglagt og vedk. fikk fra ti til 45 minutters varsel om å flytte ut. Jeg stakk fra Oslo tirsdag den 22. ds. Jeg gjorde rekning med at dersom jødeforfølgelsen skulle igangsettes i større stil, var jeg blant de første som skulle ha vært tatt.»*²⁸⁹

Leon Jarner forutså de kommende aksjonene. Dette kan også kaste noe nytt lys over at hans mor Hanna Jaschzik ble innlagt bare ei uke etter at Leon gikk i dekning og forlot landet. Det er sannsynlig at muligheten for en kommende storaksjon mot jødene i Norge ble diskutert innen familien

287 RA/S-1329 Statspolitiet, Ga-16, mp. 30, OV 5000/42 jøder, Jacob Claes, politirapport 14.12.1942; ibid, Ga-7, sak 52

288 Opplysningene om innleggingsdato for disse tre personene er fra Oslo byarkiv, OBA/A-60100 Lovisenberg sykehus – Diakonissehuset, pasientregister

289 RA/S-1725 Legasjonen i Stockholm, Del 1, Da avhørsrapporter, fl.nr. 8336

og gjør det mer sannsynlig at også Hannas innleggelse i sykehus var ledd i forsøk på å unngå å bli tatt. Det samme gjelder for hennes to døtre som senere også ble innlagt. I pasientjournalen til Hanna Jaschzik skrev legen at «*Pas. er temmelig nervøs p.gr.a. tidene*».²⁹⁰ Dette kan tyde på at hun var høyst bevisst sin utsatte stilling som jøde og at denne høyst begrunnede uroen var den virkelige grunnen til sykehusinnleggelsen, selv om den fant sted nær en måned før den første omfattende aksjonen.

Et forhold som muligens gjør dette enda mer sannsynlig, er opplysninger som ble gitt til Statspolitiet i forbindelse med aksjonen mot jødene. Leon Jarner hadde da allerede vært i Sverige i over en måned. Statspolitiet var ikke kjent med dette da de i slutten av oktober 1942 oppsøkte familiens bolig for å arrestere ham. Politiet fikk opplyst, muligens fra søstera Cecilie, at «*moren og søsteren Betty er på Lovisenberg sykehus... Leon Haimann Jarner er f.t. syk og bortreist til en hytte i Telemark – nærmere adr. ukj. – Behandlet av Wang Ullevål sykehus og overlege Semb Ullevål, samt Linneberg, Stortingsgt. 12.*»²⁹¹

Opplysningen om at Leon var på hytte i Telemark var enten en løgn eller den betød at søstera ikke var kjent med brorens flukt til Sverige over en måned tidligere. Det er imidlertid verdt å merke seg at Leon Jarner tydeligvis hadde kontakt med to leger på Ullevål sykehus foruten en privatpraktiserende lege. Disse legene var heller ikke hvem som helst. Et halvt år etter at Leon Jarner rømte til Sverige, flyktet også hans lege Lars Linneberg (1901–1986). Ved ankomsten til Sverige i midten av april 1943 opplyste han at han siden 1941 hadde deltatt i illegalt arbeid, «*og hadde nu fått vink om at han kunne bli arrestert...*».²⁹² Den ene av de to som ble oppgitt som Leons leger ved Ullevål sykehus, var overlege Carl Semb. Han fikk innlagt minst seks jøder som pasienter ved sin avdeling på Ullevål sykehus fra høsten 1942.²⁹³ Han var også en sentral person innen motstandsbevegelsen som medlem av rådet for Milorg i tida fra 1941 til 1943. Dessuten var han ledende i etablering av den illegale sanitet, Sanorg, før han i 1943 måtte flykte til Sverige. Etter ankomst til Sverige ble Carl Semb sentral innen den norske flyktningeadministrasjonen, bl.a. som leder for det norske helsekontoret i Stockholm.

Da Cecilie Jaschzik ble innlagt ved Lovisenberg bare fire dager etter den store aksjonen 26. oktober, skjedde også dette etter henvisning fra dr. Lars

290 OBA/A-60100 Lovisenberg sykehus – Diakonissehuset Gb pasientjournaler

291 RA/S-1329 Statspolitiet, Ga-4, sak 162, Beslagsskjema for Leon H. Jarner

292 RA/S-1725 Legasjonen i Stockholm, Del 1, Da avhørsrapporter, fl.nr. 15806

293 De seks var Mendel Bernstein (1890–1987), Rolf Kassan (1917–), Karl Leopold Kirschner (1865–1943), Josef Mendel (1883–1958), Moritz Chaim Milamed (1889–) og Jacob Stiris (1895–1961).

For omtale av sykehusoppholdet for én av disse, Josef Mendel, se Sæther (2021), s. 138–143

Linneberg, mens hennes lege ved sykehuset var Torjus Moe, som også oppgis som ansvarlig sykehuslege for både Hanna og Betty Jaschzik. Denne legen er kjent for å ha gjort mye for jødiske pasienter ved Lovisenberg.

Leon Jarner står fram som aktiv og dyktig. Til tross for ung alder, 31 år, hadde han allerede etablert eget advokatkontor og var valgt som første varamann til styret i Det mosaiske trossamfunn i Oslo.²⁹⁴ Etter krigen fortsatte han som advokat og med forretningsvirksomhet i hovedstaden. Han drev bl.a. som impresario, stort sett med å få klassiske musikere til Norge, men sto også bak da The Rolling Stones holdt sin første konsert i Norge i 1965.²⁹⁵ Leon flyktet tidlig til Sverige, men før han flyktet hadde han altså kontakt med sentrale leger innen motstandsmiljøet i Oslo. Det er dermed også mulig at han selv fra Sverige, eller hans kontakter i Norge, bidro til at mora og hans to søstre ble innlagt i sykehuset som ledd i fluktplan.

Hanna Jaschzik og hennes to døtre ble skrevet ut fra Lovisenberg sykehus mellom den 16. og 26. november 1942. Den 1. desember kom alle tre over grensa til Sverige. De kom da sammen med Hannas eldste datter Rebekka Harriet Jaschzik (Jarner) (1902–1986), noe som også styrker antagelsen om en vel forberedt og gjennomført fluktplan der sykehusinnleggelse inngikk for tre av dem.²⁹⁶

Disse to historiene om familiene Claes og Jaschzik er begrenset til henholdsvis tre brødre og til mor og to døtre. Det kan også være interessant å ta for seg noe større familiestrukturer, som kanskje kan avdekke forhold som kan gi innblikk i hvordan både selve ideen om sykehusinnleggelse og mulighetene for å gjennomføre dette kan ha blitt utviklet og spredt i jødiske miljø. Det jødiske miljøet hang, som nevnt, for en stor del sammen med familierelasjoner på kryss og tvers. Nærmere undersøkelser viser at det forekom mange sykehusinnleggelser innen ulike storfamilier og familiegreiner. For å lette oversikten i denne framstillingen, vil presentasjonen her begrenses til én storfamilie med visse sidegreiner. Jeg har valgt å presentere familien til Henriette Levin, som ble omtalt i bokas innledning, og hennes barn med svigerfamilier.

Henriette Levin og hennes barn

Innledningsvis ble innleggelsen og flukten til Henriette Levin og dattera Rebekka Brandt Stovner fra Diakonhjemmet sykehus presentert. I tillegg

294 RA/S-1725 Legasjonen i Stockholm, Del 1, Da avhørsrapporter, fl.nr. 8336

295 Jarner (internett)

296 I ei bok om Lovisenberg sykehus' historie skrives det om «tre jødiske søstre» som ble holdt i dekning i sykehuset, men uten av navn oppgis. Forholdet er noe uklart, men det er mulig at dette egentlig handler om Hanna Jaschzik og hennes to døtre Cecilie og Betty Jaschzik. Se Bloch-Hoell (1968), s. 93f

til Rebekka hadde Henriette Levin åtte andre barn og flere av dem, og deres familier, fikk også befatning med sykehusinnleggelse som ledd i forsøk på å unnsnippe ved aksjonene fra høsten 1942.

Henriette Levins sønn, Marcus Levin (1899–1965), ble ikke selv innlagt i sykehus før han den 3. november 1942 rømte til Sverige. Det kan likevel være grunn til å anta at han kan ha bidratt til at flere innen familien greide å flykte til Sverige og kanskje også til sykehusinnleggelser som ledd i fluktopplegg. Både som forretningsmann i Oslo og som aktiv i hjelpearbeidet for jødiske flyktninger fra Tyskland på slutten av 1930-tallet, hadde han mange kontakter og var utvilsomt dyktig og initiativrik. Etter å ha flyktet til Sverige fikk han en sentral posisjon i det norske flyktningemiljøet, og utarbeidet bl.a. oversikter over jøder som var blitt deportert.²⁹⁷

Flere innen Marcus Levins svigerfamilie ble innlagt og flyktet deretter til Sverige. Han var gift med Rosa (1904–1967), født Selikowitz. Hennes mor, Bertha Cecilie Selikowitz (1878–1961), ble også innlagt ved Diakonhjemmet sykehus.²⁹⁸ Hun ble innlagt den 26. oktober, på dagen for aksjonen, og ble liggende i sykehuset den følgende måneden til dagen for den neste storaksjonen den 26. november. Da skrev overlege Olaf Bang brev til Statspolitiet og opplyste om Bertha Cecilie Selikowitz at: *«hun kan nu utskrives en av de første dager, men er fremdeles syk og taaler ingen paakjenning... Da hun ikke er fylt 65 år finner jeg det riktigst å underrette Statspolitiet om utskrivningen»*.²⁹⁹ Klokken 17.05 samme dag mottok Statspolitiet en telefonbeskjed fra Diakonhjemmet med beskjed om at *«jødinne Cecilie Selikowitz har i dag rømt fra sykehuset»*.³⁰⁰ Flukten fra sykehuset ble også innført i hennes pasientjournal: *«...skulde være litt oppe i dag. Forsvandt plutselig fra avdelingen i formiddag uten å gi nærmere beskjed. Utskrives.»*³⁰¹ Bertha Cecilie Selikowitz lå etter flukten i dekning et par uker før hun den 12. desember 1942 kom over grensa til Sverige. Olaf Bang skrev altså sitt brev til Statspolitiet samme dag som Bertha Cecilie rømte fra sykehuset. Det er uvisst om han faktisk var kjent med flukten da han skrev brevet. Det kan imidlertid tenkes at brevet ble skrevet etter at pasienten hadde forlatt sykehuset og mest som et forsøk fra legen på å forsvare seg mot kritikk fra politiet for at den jødiske pasienten var flyktet fra sykehuset.

Olaf Bang bidro sterkt til at Bertha Cecilie Selikowitz, Henriette Levin, Rebekka Brandt Stovner og andre jøder unnslopp ved nazimyndighetenes

297 Se Berman (2008)

298 SAO/PAO-0304 Diakonhjemmet sykehus, Fa-238, sykejournal nr. 1272/42

299 RA/S- 1329 Statspolitiet, Ga 8, mp: jøder, kvinner uten nr. A-Å

300 Ibid., Ga, 16, mappe nr. 30 – OV 5000/1942 jøder, politirapport 26.11.1942: «Overlege Bang hadde henne til behandling»

301 SAO/PAO-0304 Diakonhjemmet sykehus, Fa-238, sykejournal nr. 1272/42

aksjoner høsten 1942. Han var også en sentral person i motstandsarbeidet, blant annet som legenes representant i *Koordinasjonskomiteen* (KK) i hjemmefrontens sivile ledelse.³⁰²

Bertha Cecilie Selikowitz' datter Rosa var gift med Marcus Levin, og ei anna datter, Charlotte (1906–1988), var gift med den jødiske musikeren Aksel Scheer (1904–1964), som bl.a. hadde vært fiolinist ved alle kongelige fester de siste fem årene før krigen.³⁰³ Våren 1940 hadde han deltatt som frivillig med å kjøre ammunisjon under kampene mot tyskerne fram til 1. mai. Den 23. oktober 1942, da ryktene om storaksjon mot jødene for alvor ble spredt, ble også Aksel Scheer innlagt i Diakonhjemmet sykehus.³⁰⁴ Her ble han liggende gjennom aksjonen fra slutten av oktober og utover i november. Da Statspolitiet den 17. november forsøkte å hente ut jødiske pasienter ved flere Oslo-sykehus, oppsøkte de også Diakonhjemmet. Det virker imidlertid som om politifolkene ikke var oppmerksom på Aksel Scheer, men kom for å anholde en annen jødisk pasient i sykehuset, Abel Bloch (1895–1959).³⁰⁵ I ettertid berettet Aksel Scheer om hva som skjedde i sykehuset den dagen: «...den 17. ds. fikk jeg et vink om at Statspolitiet skulle hente jøder på sjukehuset og da den ene var hentet, stakk jeg ut en annen vei og kom unna. Jeg mener det var helt opplagt jeg skulle tas jeg også».³⁰⁶ I pasientjournalen er dette naturlig nok omtalt noe mer nøytralt uten kobling til aksjonen mot jødene: «Drog til byen i formiddag og er senere ikke vendt tilbake. Utskrives». Samme dag passerte Aksel Scheer grensa til Sverige.

Flere innen Aksel Scheers familie ble innlagt i sykehus denne høsten, bl.a. Rubin Pinkowitz (1889–1942), som var gift med Aksel Scheers søster Dora (1891–1981). Han var innlagt ved Lovisenberg sykehus, deres sønn Rolle Scheer (1910–1985) ved Rikshospitalet og svigersønnen Herman Raskow ved Vinderen psykiatriske sykehus.³⁰⁷ Videre utover i den familiegreinen var det ytterligere sykehusinnleggelser, men her skal jeg vende tilbake til Henriette Levins barn og svigerbarn.

Henriette Levins sønn, Sigurd Levin (1898–1943), ble arrestert allerede 3. september 1942 og senere deportert. Hans svigerfar, Wulf Meszansky (1876–1950), ble under den første aksjonen mot jødene innlagt ved Røde Kors-klinikken i Oslo.³⁰⁸ Noen uker senere mottok Statspolitiet legerklæ-

302 Cohen (1997), s. 142; Gogstad (1995), s. 57

303 RA/S-1725 Legasjonen i Stockholm, Del 1, Da 390–446 avhørsrapporter, fl.nr. 10500

304 SAO/PAO-0304 Diakonhjemmet sykehus, Fa-237, sykejournal nr. 1231/42

305 Ibid., sykejournal nr. Fa-238, sykejournal nr. 1254

306 RA/S-1725 Legasjonen i Stockholm, Del 1, Da 390–446 avhørsrapporter, fl.nr. 10500

307 Se nærmere omtale i f.eks. Levin (2020)

308 RA/S-1329 Statspolitiet, Ga 5, sak 273. I saken hevdes det at også Wulf Meszanskys kone, Bertha (1880–1963), var innlagt ved Røde Kors-klinikken, men dette er ikke bekreftet i andre kilder

ring for ham fra professor Harald Salvesen (1889–1972).³⁰⁹ Der ble det opplyst at han var blitt innlagt 26. oktober og at legen regnet med at han måtte ligge til 17. november.

Da Statspolitiet mottok den utfylte *Legeerklæring for syke jøder* for Wulf Meszansky, påførte Statspolitiets lege Hans Eng merknaden «*for gammel*». Dette innebar trolig bare at han ikke skulle tas i henhold til retningslinjer for aksjonen mot jødiske menn 26. oktober. Ved den neste aksjonen en måned senere var det ingen slike aldersbegrensninger. Det er imidlertid uvisst om Wulf Meszansky og dr. Salvesen var kjent med dette forholdet. Uansett kan det synes som om «pasienten» og hans kone ikke tok noen sjanser. Den 24. november 1942 kl. 21.10 fikk Statspolitiet telefonbeskjed fra St. Hanshaugen politistasjon om at «*en kvinnelig jøde Berta Meszansky ikke har meldt seg i dag.*» På samme tid forlot Wulf Meszansky sykehuset og ekteparet ankom samme dag Sverige.³¹⁰

Nå ble riktignok Wulf Meszansky innlagt ved Røde Kors-klinikken, men i likhet med Olaf Bang ved Diakonhjemmet, fikk også Harald Salvesen flere jøder innlagt ved sin avdeling ved Rikshospitalet denne høsten.³¹¹ Også han var aktiv i motstandsmiljø. Et uttrykk for hans holdning under krigen var det kanskje at han fra 1945 og fram til kongens død i 1957 fungerte som kong Haakons (1872–1957) lege. I ettertid er trolig Harald Salvesens kone mer kjent for sin innsats under krigen. Han var nemlig gift med Sylvia Salvesen (1890–1973), en markant person i motstandsarbeidet, særlig i arbeidet med å hjelpe flyktninger over til Sverige. Da aksjonene mot jødene ble satt i verk i oktober 1942, var hun arrestert og hadde sittet på Grini fra september. Sommeren 1943 ble hun overført til Tyskland der hun som fange fram mot krigens slutt, gjorde et viktig arbeid for sine norske medfanger.³¹²

Sigurd Levins kone, Dora (1906–2002), hadde også et fjernt familie-medlem som ble innlagt i sykehus. Det var svigerfar til hennes bror Herman Mesner (1911–1943), Moses Leopold Milner (1881–1956). Han ble innlagt i Ullevål sykehus på selve aksjonsdagen den 26. oktober 1942, og tre uker senere, den 17. november, fylte overlege Carl Müller (1886–1983) ut *Legeerklæring for syke jøder*. To dager senere, den 19. november 1942, klokken 19, ble Statspolitiet oppringt av reservelege Einar Blegen (1902–1988) ved 8. avdeling, Ullevål sykehus, som meldte at «*det er en jøde ved navn*

309 Forholdet er uklart, men det er mulig at Harald Salvesen fungerte som lege ved Røde Kors-klinikken ved siden av stillingen ved Rikshospitalet

310 Bruland (2017), s. 279 oppgir at ekteparet allerede var i Sverige da Statspolitiet fikk meldingen fra St. Hanshaugen politikammer

311 Disse er kjent fra ulike kilder: Robert Kermann (1918–1943), Lisa Lurje (1889–1960), Wulf Meszansky, Salomon Pinkowitz (1896–1943) og Heinz Zilsel (1917–1943)

312 Se Salvesen (1947)

Leopold Moses Milner, som er forsvunnet fra sitt værelse...». ³¹³ Han hadde vært til stede ved middagen, men ved kveldsvisitten var han forsvunnet. Samme dag som han rømte fra sykehuset, kom hans kone Regina Milner (1887–1960) til Sverige sammen med to døtre. Ei uke senere, den 26. november, passerte også Moses Leopold Milner grensa til Sverige sammen med bl.a. Sigurd Levins kone, Dora Levin, og hennes døtre. ³¹⁴

I ettertid ble Statspolitiet kjent med at Moses Leopold Milner hadde rømt fra Ullevål sykehus samtidig med en annen jødisk pasient, Michel Levien (1896–1945). De to delte et tomannsrom og i avhør av sykehuslegen, Einar Blegen, fikk politimannen et spesielt svar da han spurte om hvorfor de to jødene fikk et rom for seg selv. Legen svarte at *«de syntes de ikke kunne legge disse sammen med andre pasienter, på grunn av at de var jøder.»* ³¹⁵ Det kan synes som om Blegen nyttet nærmest antisemittiske argument da han besvarte spørsmålet om hvorfor de to jødene delte rom. Dette var trolig et bevisst retorisk knep for å hindre politimannen i å følge opp med kritikk av romdelingen.

Et interessant forhold er at Moses Leopold Milner hadde ei anna datter, Lizzi (1912–2005), som var gift med legen Fredrik Styr (1912–1996), som selv ikke hadde jødisk bakgrunn. Han var nyutdannet lege i 1940 og hadde under den tyske invasjonen samme år deltatt som lege i kampene ved Lillehammer og i Gudbrandsdalen. ³¹⁶ Han arbeidet i 1942 som lege i Oslo inntil han flyktet til Sverige 26. november 1942. Han flyktet ikke sammen med sin kone, men hadde følge med sin svigerfar, Moses Leopold Milner og altså Dora Levin med hennes to døtre. Det kom godt med å ha med en lege under denne flukten. Moses Leopold Milner fikk nemlig et hjerteanfall, men ved hjelp av Fredrik Styr kom de seg videre. ³¹⁷

Ved ankomsten til Sverige begrunnet Fredrik Styr sin flukt med å si at *«jeg reiste nu fordi min hustru og barn er reist før og for å følge min svigerfar – 10711 Milner, som er jøde, hit. Jeg regner med at jeg ville fått ubehageligheter for min befatning med jødene. Min kone er som bekjendt jøde og på grunn av dette har jeg ordnet med en del av hennes slektninger.»* ³¹⁸

313 RA/S-1329 Statspolitiet, Ga 15, mp. Sikring av jødiske pasienter

314 I flyktningeregisteret er hans ankomstdato oppgitt til å være 21.11.1942, men det korrekte er trolig 26.11.1942. Dette er oppgitt på hans kort i flyktningekartoteket og stemmer overens med opplysninger om bl.a. Dora Levin som han kom sammen med

315 Både dr. Einar Blegen og hans kone dr. Sigrid Daae Blegen (1911–1986) arbeidet på den tida ved Ullevål sykehus, men ettersom politiet i rapporten om telefonbeskjedene omtaler legen med «han», var det trolig dr. Einar Blegen som var involvert i disse to sakene

316 RA/S-1725 Legasjonen i Stockholm, Del 1, Da 390–446 avhørsrapporter, fl.nr. 10712

317 Rimstad (2016), s. 98

318 Tallet «10711» foran Milner navn er hans flyktningenummer som han ble tildelt etter ankomsten til Sverige. Om flukten, se f.eks. Rimstad (2016), s. 97

Henriette Levins sønn, Alf Abel Levin (1904–1973), ble selv ikke innlagt i sykehus, og rømte den 3. november til Sverige sammen med broren Marcus. Innen familien til kona til Alf Abel Levin, Betty (1908–) født Steinmann, var det imidlertid flere sykehusinnleggelsen høsten 1942. Hennes far, Salomon Steinmann (1882–1973), var innlagt ved Lovisenberg.³¹⁹ Der nektet overlege Torjus Moe at Statspolitiet fikk ta ham med seg ved begge de store aksjonene i oktober og november. Han fikk bli liggende til den 3. desember. Da mottok Statspolitiet melding om at Salomon Steinmann var forsvunnet fra sykehuset.³²⁰ Neste dag passerte han og kona grensa til Sverige. Torjus Moe var behandlende lege for minst seks jøder som ble innlagt i Lovisenberg sykehus.³²¹ Salomon Steinmanns sønn, Harry Steinmann (1920–1943), var også innlagt ved en helseinstitusjon, Vikersund bad, men ble arrestert og deportert. Videre var Bettys onkel, Salomon Plavnik (1882–1942), som var gift med moras søster og dessuten forretningskollega og venn med hennes far, innlagt ved Menighetssøsterhjemmet. Salomon Plavniks sønn, Oskar Plavnik (1919–1943), var også innlagt ved Vikersund bad og hans svigersønn Josef Meirowitz ved Ullevål sykehus, bare for å nevne ytterligere innleggelser innen denne familiegrenen.³²²

Henriette Levin hadde også ei datter, Lea Steinfeld (1896–1943), som var gift i Ålesund. Ved aksjonen i oktober 1942 forsøkte politiet å hente hennes sønn Morten, men det ble hevdet at han lå syk hjemme.³²³ Politikonstabel Sigurd Refsnæs (1915–1984) hadde fått i oppdrag å anholde Morten Steinfeld (1925–1943). Ved siden av sin stilling i politiet var han en ledende motstandsmann i distriktet.³²⁴ Ved krigen slutt sto han f.eks. fram som nestkommanderende for hjemmestyrkene i distrikt 21 og avsnittsjef for Ålesund og Sunnmøre. Dessuten skal han ha vært en venn av familien Steinfeld.³²⁵ I samarbeid med distriktslege Johan Rasmussen (1898–1953) skal Sigurd Refsnæs ha sørget for å få innlagt Morten Steinfeld i sykehus med falsk diagnose.³²⁶ Sammen med bylege Karl Asbjørn Berg (1901–1961) skrev distriktslege Rasmussen en attest der de anså Morten Steinfeld *«for ikke å være frisk og at et fengselsopphold vil være skadelig for*

319 RA/S-1725 Legasjonen i Stockholm, Del 1, Da 390–446 avhørsrapporter, fl.nr. 10749; Ifølge andre kilder var Salomon Steinmann innlagt ved Lovisenberg sykehus, men kartotekkort på han ble ikke funnet i pasientkartoteket for sykehuset ved OBA

320 RA/S-1329 Statspolitiet, Ga 7, sak 514

321 Betty, Cecilie og Hanna Jaschzik, Isak Leimann, Rubin Pinkowitz og Salomon Steinmann

322 Salomon Plavnik var enkemann da han på 1930-tallet ble gift med Sara, født Schidorsky (1894–1985)

323 RA/S-1329 Statspolitiet, Ga, 2, arrestasjon av jøder, jøder utenbys, sak 216, rapport 26.10.1942 til politimesteren i Ålesund

324 Flatmark/Grytten (1988), s. 288

325 Bruland (2017), s. 348

326 Berman (2008), s. 95

ham».³²⁷ De påpekte bl.a. at han hadde «*hat flere anfald av smerter svarende til blindtarmen*».

Med denne attesten, og trolig støttet av politiet i Ålesund, ble Morten Steinfeld ikke arrestert ved den første aksjonen. Ei uke før den neste omfattende aksjonen, ble han innlagt i Ålesund sykehus og operert for blindtarmsbetennelse. Sett i ettertid er det åpenbart at sykehuset tok del i bestrebelsene for å hindre at Morten Steinfeld ble tatt ved aksjonene. Etter operasjonen ble han liggende også over aksjonen den 26. november. Trolig fordi Morten Steinfeld var innlagt i sykehuset, lot Statspolitiet også hans mor og søster bli værende i Ålesund, men bare foreløpig. Statspolitiet presset på, og da politiet på nytt kontaktet sykehuset i midten av desember, opplyste reservelege Jensen «*at de påny hadde måttet operere jøden da der var støtt komplikasjoner til, at han på grund av dette fremdeles lå med rør i maven og at det ikke kunne være tale om at han tålte noen transport før om en måneds tid*».

Statspolitiet lot det nå gå ytterligere to måneder før de beordret politiet i Ålesund til å få transportert Morten Steinfeld til Oslo. Den 22. februar 1943 ble Morten Steinfeld sammen med sin søster og mor sendt fra Ålesund til Oslo. Dette var første etappe på reisen til Auschwitz. Et par dager senere var de blant de 158 jødene som da ble deportert med skipet *Gotenland*. Morten Steinfeld ble fraktet til Oslo havn i sykekurv.³²⁸ Selv om aksjonen for å berge ham ikke førte fram og trolig medførte flere måneder med frykt og smerter for ham, var den positive hensikten åpenbar.

Henriette Levins datter, Esther (1901–1987), var gift inn i den jødiske familien Mendelsohn i Trondheim. Hennes mann, Isak Mendelsohn (1900–1973), hadde flyktet til Sverige allerede i november 1941 etter å ha fått problemer med myndighetene. Han var bror av Oskar Mendelsohn, som også bodde i Trondheim.³²⁹ Sommeren 1942 ville Statspolitiet i Trondheim ha kontakt med Oscar Mendelsohn, men fikk da opplyst at han var på «*et nervehjem i Oslo*».³³⁰ Dette stemte trolig ikke, men kan likevel antyde at innleggelse i sykehus var et alternativ som hadde vært vurdert også av dem. Den sommeren forlot i hvert fall Oskar Mendelsohn og kona Trondheim. Utover sommeren og tidlig høst oppholdt de seg på Hadeland, og der hadde de omgang med Rebekka Levin og hennes mann Aage Brandt Stovner (1891–1961), som da bodde på Nordre Land. I deres kontakt var trolig situasjonen for jødene og faren for storaksjon et høyst aktuelt tema. Den

327 RA/S-1329 Statspolitiet, Ga, 2, arrestasjon av jøder, jøder utenbys, sak 216, rapport 26.10.1942 til politimesteren i Ålesund

328 Bruland (2017), s. 354

329 Oskar Mendelsohn: Den senere forfatteren bl.a. av bokverket *Jødernes historie i Norge gjennom 300 år*

330 RA/S-1329 Statspolitiet, Ga 8, mp jødiske flyktninger utenbys A-Å, Mendelsohn, Isak og Rebekka Stovner, politirapporter, politirapport 24.7.1942

1. oktober flyktet Oskar Mendelsohn til Sverige. Bare fem dager senere ble det i Trondheim innført unntakstilstand der alle jødiske menn over 15 år skulle arresteres. Esther Mendelsohn med sine to barn bodde da i Oslo, men et par uker senere forlot de byen. Esther hadde sagt at de skulle til den samme gården på Hadeland hvor svogeren Oskar Mendelsohn og hans kone var.³³¹ Dette var åpenbart en løgn, idet hun i virkeligheten tok sikte på å forlate landet. Den 17. oktober, bare et par dager etter at hun forlot Oslo, ankom også Esther Mendelsohn og hennes to barn Sverige.

Det var ikke bare Henriette Levins sønn Sigurd Levin som satt arrestert. Dette gjaldt også sønnen Leonard Levin (1905–1943), som var blitt arrestert allerede 1. april 1942. Leonard Levin var lege, hadde deltatt i de militære kampene mot tyskerne våren 1940 og deretter blitt engasjert i illegalt arbeid.³³² Våren 1942 ga han uttrykk for at han ventet seg harde tider, men han ville ikke flykte.³³³ Han hadde rett i synet på sin framtid. Den 1. april 1942 ble han arrestert og satt på Grini inntil han ble deportert den 26. november 1942.

Leonard Levin ble arrestert allerede mens aksjonene mot jødene bare var under planlegging. Det er mulig at han var av betydning for at såpass mange innen storfamilien, og det jødiske miljøet han hørte til, høsten 1942 ble innlagt i sykehus og fikk hjelp til å flykte videre til Sverige. Kombinasjonen av å være lege og aktiv i motstandsarbeid kan ha hatt betydning. Som lege kan han ha hatt kontakter innen medisinske miljø, og som aktiv i illegalt arbeid kontakter i motstandskretser som ble av betydning for hans familie.

Slike kontakter kan ha vært til nytte ikke bare for at hans mor og søstera Rebekka Stovner ble innlagt i sykehus og så fikk hjelp til å flykte. Det er mulig at kjennskapet til legen og motstandsmannen Leonard Levin, som da satt på Grini, også var av betydning for at flere familiemedlemmer ble innlagt i sykehus og fikk bistand til videre flukt utover høsten 1942. Særlig én av Leonard Levins legekontakter kan ha vært av spesiell betydning, nemlig hans vennskap med den jødiske legen Josef Kirschner (1907–1991). De to hadde bl.a. studert sammen og var begge blitt ferdige med sine medisinstudier i 1934. I sitt illegale arbeid hadde Leonard Levin kontakt med den 26 år gamle Olaug Anne Olsen som arbeidet med fluktopplegg. Før han ble arrestert 1. april 1942 hadde Leonard Levin sørget for at Josef Kirschner overtok hans kontakt med henne, slik at hun opprettholdt forbindelsen inn mot det jødiske miljøet i Oslo.

331 Ibid., politirapport 10.11.1942

332 *Studentene fra 1925*

333 Ulstein 1995, s. 80

Utover i 1942 var Josef Kirschner blitt advart om at også han var i fare for å bli tatt og burde flykte, men han hadde da sagt at «*han ville først sende av garde ein del andre jødar*». ³³⁴ I begynnelsen av oktober søkte han hjelp til å komme seg i sikkerhet i Sverige. Han kontaktet Olaug Anne Olsen, og da hun i den forbindelse oppsøkte Kirschner på hans kontor, viste det «*seg så at det på kontoret var samlet 9–10 jøder som alle ville av sted*», som hun senere fortalte. ³³⁵ Da Josef Kirschner den 15. oktober 1942 ble fulgt over grensa til Sverige og tok avskjed med grenselosen som hadde fulgt ham over, hadde han planlagt flukt for flere. Han ga grenselosen navn på seks andre jøder som han ba losen om å hjelpe over grensa. Slike forhold tyder på at Josef Kirschner spilte en aktiv rolle i å bistå jøder i å komme seg i sikkerhet i Sverige. Dette gjelder også saker der sykehusinnleggelse synes å ha inngått i fluktplanene i denne tidlige fasen, inntil han selv måtte flykte og før selve aksjonene mot jødene ble iverksatt. ³³⁶

Uten å gå nøyere inn på Josef Kirschners familie, kan nevnes et par forhold som kan ha vært av betydning. Hans far, Karl Leopold Kirschner (1865–1943), ble innlagt i sykehus to ganger under aksjonene mot jøder denne høsten, den 25. oktober på Ullevål sykehus og så dagen før den neste aksjonen, på Krohgstøtten sykehus. Ifølge det familien opplyste etter krigen, skal han ha fått «*tilsagn om å få forbli i landet og ble overført til Jødisk Gamleghjem i Oslo derfra blev han angitt av daverende bestyrerinde som var N.S. og kom med transporten av fanger i februar 1943 til Polen...*». ³³⁷ Han ble altså deportert, men av spesiell interesse her kan være at behandlende overlege ved innleggelsen i Ullevål sykehus var den tidligere omtalte overlege Carl Semb. ³³⁸

Det er tydelig at Carl Semb var kjent med sin legekollega Josef Kirschner. Da han den 13. november fylte ut skjemaet *Legeerklæring for syke jøder* for Karl Leopold Kirschner, var et av spørsmålene «*når søkte jøden lege?*». Her svarte Carl Semb at «*pasientens sønn er lege*». Da hadde Josef Kirschner allerede vært i Sverige i nesten én måned. Det er likevel mulig at Carl Semb i den dramatiske situasjonen for jødene var delaktig i å forsøke å hjelpe faren til sin legekollega og allierte i motstandskampen ved innleggelse på sin sykehusavdeling. Tilsvarende gjaldt muligens også da Karl Leopold Kir-

³³⁴ Ulstein 1995, s. 81

³³⁵ SAO/A-10070 Sarpsborg politikammer, Fj 206 b – Feldmannsaken, dok. Nr. 34, s. 29-30; Olaug Anne Olsen ble senere gift Erichsen

³³⁶ Ibid., dok. Nr. 34, s. 30; RA/S-1329 Statspolitiet, Ga 4, sak 185, beslagsskjema

³³⁷ RA/S-1708 Sosialdepartementet, Være falne, Ee 81 Karl Leopold Kirschner

³³⁸ RA/S-1329 Statspolitiet, Ga 4, sak 186

schners svigersønn, Jacob Stiris, den 28. oktober også ble innlagt ved Carl Sembs kirurgiske avdeling i Ullevål sykehus.³³⁹

Jacob Stiris' sønn, Gabriel Philip Stiris (1920–2011), ble også innlagt i sykehus, den 26. oktober 1942 i Lovisenberg sykehus.³⁴⁰ Han lå der til den 19. november, da han ble utskrevet. Dette skjedde ifølge innførsel i pasientjournalen etter eget ønske: «*Jeg forlanger mig utskrevet på egen risiko efter å være beholdt det nødvendig i å fullføre kuren først. Gabriel Stiris*». Han kom seg senere over grensa til Sverige. Han var 22 år gammel medisinstudent. Ved avhør i Sverige oppga han sin onkel dr. Josef Kirschner som referanseperson i Sverige. Den innleggende legen for Gabriel Philip Stiris var Ole Jacob Malm (1910–2005), som var blant de mest sentrale motstandsfolkene i landet og en av initiativtakerne til etablering av *Koordinasjonskomiteen* (KK). Under påskudd av å drive et doktorgradsprosjekt besøkte han mange sykehus for å organisere den sivile motstandsvirksomheten. Det er ikke utenkelig at Ole Jacob Malm høsten 1942 også bidro til å spre ideen om å legge inn jøder som pasienter i sykehus. Han måtte for øvrig selv rømme fra landet bare et par uker senere etter at han tok del i et mislykket forsøk på å få sendt den jødiske legen Wilhelm Jaroschy (1886–1943) over til Sverige.

Som omtalt innledningsvis, ble Henriette Levin innlagt ved Diakonhjemmet sykehus den 24. november 1942, bare to dager før den andre store aksjonen. Ei uke senere ble dattera Rebekka Brandt Stovner innlagt ved samme sykehus. Hennes mann, Aage Brandt Stovner, var ikke jødisk og dermed ville Rebekka trolig ikke ha blitt arrestert som ledd i aksjonene mot jøder. Det kan synes som at hennes egen innleggelse var ledd i en drastisk plan for å flykte fra sykehuset sammen med mora. En plan som så ble fulgt opp ved deres felles flukt fra sykehuset den 7. desember og videre til Sverige.

Med kjennskap til hva som hadde skjedd i denne familien i løpet av de siste månedene, var det all grunn til å ty til drastiske tiltak. Henriettes sønner Leonard og Sigurd satt arrestert og søsknene Marcus, Alf Abel og Esther var flyktet til Sverige. Dattera Lea i Ålesund gikk fortsatt fri sammen med sin datter, mens sønnen Morten var blitt innlagt i sykehus bare fire dager før også hans mormor i Oslo ble innlagt. Som vi har sett, var også flere

339 OBA, Ullevål sykehus, 3. avdeling, pasientjournal 343/11 42 Stiris, Jacob. Selve journalen mangler i arkivet, der det bare ligger et ark som «blindkopi» med påført opplysninger om datoer for inn- og utskrivning; Denne innleggelsen ble for øvrig «vellykket» ved at Jacob Stiris rømte fra sykehuset den 30.11.1942 og kom seg til Sverige (RA/S-1329 Statspolitiet, Ga-16, mp. 30 – OV 5000/1942, p-rapport 1.12.1942). Flukten fra sykehuset skjedde muligens etter varsel fra Statspolitiets berjent Olaf Hov (RA/S-3138 Landssvikarkivet, Oslo politikammer, Da 273, 7 sak Olaf Hov, Dok. 5 politirapport avhør 23.5.1945, s. 16)

340 OBA/A-60100 Lovisenberg sykehus – Diakonissehuset Gb 21–61, pasientjournal Gabriel Philip Stiris, lp.nr. 1734/42 VI

innen barnas svigerfamilier blitt innlagt i sykehus og noen var rømt videre derfra til Sverige.

Familiemedlemmers kontakter i legemiljø og motstandskretser kan ha bidratt til at såpass mange innen denne storfamilien ble innlagt i sykehus og derfra lyktes i å rømme og komme seg i sikkerhet. Slike kontakter kan også ha vært viktige for at Henriette Levin og dattera Rebekka lyktes i sitt opplegg med innleggelse og senere flukt fra Diakonhjemmet sykehus. For dem og flere innen denne storfamilien var det dessuten trolig fordelaktig å ha familiemedlemmer som selv ikke var jøder.

Mens jøder måtte være ytterst forsiktig ute i samfunnet om de ikke lå i dekning, kunne ikke-jøder, som Rebekkas mann Aage Brandt Stovner, opptre langt friere. Den 8. desember 1942, altså dagen etter at hans kone Rebekka og svigermora Henriette Levin var rømt fra Diakonhjemmet, sendte Statspolitiet brev til Rebekka om at de ville ha kontakt med henne.³⁴¹ De som skrev brevet, var da faktisk ikke kjent med hennes sykehusopphold. Neste dag mottok Statspolitiet telefon fra en som utga seg for å være hennes mann. Han fortalte ifølge Statspolitiets notater at «*Rebekka Stovner lå på Diakonhjemmet sykehus, men vilde formodentlig bli utskrevet lørdag den 12 ds og ville møte på Statspolitiets kontor den 14. ds.*» Rebekka møtte naturlig nok ikke opp hos Statspolitiet den dagen, og etter det oppsøkte politiet deres bolig. Der viste det seg at ingen hadde vært siden begynnelsen av desember. Da politiet fulgte opp med å kontakte sykehuset, fikk de endelig vite at Rebekka Stovner var blitt «*utskrevet allerede den 7. desember d.å.*».

Det var trolig Aage Brandt Stovner som fant brevet i postkassen og som ringte politiet og meldte at Rebekka ei uke senere ville bli utskrevet fra sykehus og da kontakte Statspolitiet. Om hensikten var å unngå at Statspolitiet skulle starte ettersøking etter Rebekka, ble dette vellykket. Politiet ventet faktisk med å gjøre noe til dagen etter at Rebekka skulle kontakte dem. I disse dagene lå trolig Rebekka og Henriette Levin i dekning i Oslo inntil de den 16. desember passerte grensa til Sverige.

Utenom dattera Rebekka, ble ingen av Henriette Levins øvrige barn innlagt i sykehus høsten 1942. Som det her er vist, var imidlertid sykehusinnleggelse innen denne storfamilien høyst aktuelt innen flere av barnas svigerfamilier. Det var såpass utbredt med sykehusinnleggelse at dette må ha framstått som et høyst aktuelt tiltak i den dramatiske situasjonen som jøder da befant seg i. Det er også mulig at bruk av sykehus som et sted å gå i dekning, ble ekstra aktuelt på grunn av kontakter mellom denne storfamilien og både legekretser og motstandsmiljø. Det var kontaklinjer fra

341 RA/S-1329 Statspolitiet, Ga 8, mp jødiske flyktninger utenbys A-Å, Mendelsohn, Isak og Rebekka Stovner, politirapport 17.12.1942

Leonard Levin via Josef Kirschner til sentrale leger og motstandsfolk som Carl Semb og Ole Jacob Malm. Josef Kirschner kjente for øvrig allerede før krigen legen Torjus Moe, som høsten 1942 altså fikk Kirschners nevø, Gabriel Philip Stiris, som pasient ved sin sykehusavdeling.³⁴²

Det å ha leger og motstandsfolk i familien kan synes å ha vært av betydning for å få familiemedlemmer innlagt i sykehus og å få bistand til flukt videre til Sverige. Dessuten er det mulig at det å ha familiemedlemmer som ikke selv var jøder, kan ha vært fordelaktig. I denne familien gjaldt dette Aage Brandt Stovner og Fredrik Styr, som dessuten selv var lege.

Det er her omtalt sykehusinnleggelser i jødiske familiegreiner som var knyttet sammen via barna til Henriette Levin. Tilsvarende mønstre kunne blitt påvist i andre jødiske familier. Jøder som i 1942 hadde vært i Norge i et par generasjoner var for en stor del knyttet sammen med familiebånd. Sammen med vennskap, kjennskap og samhold innen det jødiske miljøet, hadde dette trolig betydning for at såpass mange jøder lyktes i sine forsøk på å komme unna ved aksjonene høsten 1942. Når selve ideen om innleggelse i sykehus som ledd i fluktplaner var sådd, kan det synes som om kjennskapet til muligheten raskt spredte seg i miljøet, og her synes familierelasjoner å ha vært av vesentlig betydning.

342 I juli 1937 var f.eks. de to legene Josef Kirschner og Torjus Moe på biltur i Sverige, der de var innblandet i en kollisjon. Østlendingen, 30.7.1937, s. 4